

Kleine publikaties
van de Leidse Universiteitsbibliotheek
Nr. 9

THE PROCESSES OF GROWTH AND DEVELOPMENT
IN THE HUMAN BODY

Proceedings of the First International Conference on Growth and Development

Fº Pº BURGERSDIJK NATº LIERÆIN DELFLAº MDXC.

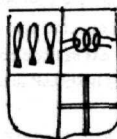
PROF. LOGICES Aº MDCXX. ETHICES Aº MDCXXI.
DENATº MDCXXXV.

Portret van Franco Petri Burgersdijk zie de catalogus nr. 1

E.P. Bos en H.A. Krop

**FRANCO PETRI BURGERSDIJK (1590-1635)
EN HET ARISTOTELISME IN LEIDEN**

Catalogus bij een tentoonstelling
gehouden in de
Universiteitsbibliotheek Leiden
van 1 december 1990 tot 15 januari 1991

**Bibliotheek der Rijksuniversiteit Leiden
Leiden 1990**

Wapen van Mr. Pieter van Burgersdijk, pensionaris van Leiden 12-3-1663 tot zijn dood 13-10-1689.

Bron: Gijsbert van Rijckhuijzen, *Wapenkaart ... van de ... Heeren Veertigen der Stadt Leyden*, Leiden, bij C. Heyligert en A. en J. Honkoop 1785². Achterin zijn bijgebonden enkele MS wapenkaarten, o.a. van de pensionarissen van Leiden. Bibliotheek gemeentearchief van Leiden GAL 1506Q/4.

Beschrijving van het wapen.

Gevierendeeld: I in blauw drie gouden korenaren; II en III in zilver twee van de schildrand uitgaande handen van natuurlijke kleur die twee samengevlochten zwarte ringen vasthouden; IV in rood een zwart kruis.

Met dank aan Mr. T.N. Schelhaas, gemeentearchivaris.

WOORD VOORAF

Dit jaar is het vierhonderd jaar geleden dat Franco Petri Burgersdijk geboren werd. Als hoogleraar wijsbegeerte in Leiden heeft hij door zijn handboeken en lessen grote invloed gehad in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en daarbuiten. Tijdgenoten zeiden zelfs dat 'waar Burgersdijk leeft, tegelijk ook de wijsbegeerte aanwezig is'. Burgersdijk is de belangrijkste vertegenwoordiger van het zeventiende-eeuwse aristotelisme, dat wil zeggen het denken volgens de beginselen van de antieke wijsgeer Aristoteles.

Tot nu toe is er aan het aristotelisme in de Nederlanden betrekkelijk weinig aandacht besteed. Wij hopen met deze tentoonstelling en met het symposium over Burgersdijk dat op 1 december 1990 in Leiden gehouden werd, belangstelling voor dit verschijnsel te wekken en een bijdrage aan het onderzoek van dit aspect van de geschiedenis van de wijsbegeerte in Nederland te leveren.

Voor het organiseren van de tentoonstelling zijn wij in de eerste plaats dank verschuldigd aan de bibliothecaris der Rijksuniversiteit te Leiden, drs. J.J.M. van Gent. Verder zijn wij de heren drs. J.A.A. Biemans, adjunct-conservator der Westerse Handschriften, dr. Th. Verbeek (Rijksuniversiteit te Utrecht) en het Stedelijk Museum de Lakenhal erkentelijk voor hun advies en medewerking. De voorstellen tot aanvulling en verbetering van de catalogus en de tentoonstelling die drs. R. Breugelmans, conservator der Westerse Gedrukte Werken, ons heeft gedaan

hebben wij zeer op prijs gesteld. Wij ontvingen financiële steun van de Faculteit der wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit te Leiden.

E.P. Bos (Faculteit der wijsbegeerte, Rijksuniversiteit te Leiden)

H.A. Krop (Faculteit der wijsbegeerte, Erasmusuniversiteit te Rotterdam)

INLEIDING

Franco Petri Burgersdijk is de belangrijkste vertegenwoordiger van het zeventiende-eeuwse aristotelisme.¹ Deze stroming binnen de wijsbegeerte is een merkwaardig historisch verschijnsel. Het is algemeen bekend dat in de middeleeuwen de aristotelische filosofie zeer invloedrijk was, zo zeer zelfs dat men over Aristoteles als *de* filosoof sprak. In de renaissance echter vielen humanisten en hervormers eendrachtig de scholastieke wijsbegeerte aan dat wil zeggen de middeleeuwse wijsbegeerte met de haar eigen dispuutsvorm en daarmee, naar hun interpretatie, Aristoteles. Zijn denken zou geen praktisch nut hebben en gevaarlijk zijn voor het geloof.

Rond 1600 werden door geleerden als Copernicus, Kepler, Galilei en Torricelli allerlei belangrijke natuurwetenschappelijke ontdekkingen gedaan. De moderne natuurkunde ontwikkelde zich in het begin van de zeventiende eeuw in een voortdurende polemiek met Aristoteles over begrippen als beweging en substantiële vorm. In plaats van vier soorten beweging — kwalitatieve, kwantitatieve, lokale, en ontstaan en vergaan — zou er in de natuur alleen lokale beweging bestaan waarmee alle verschijnselen langs mechanistische weg verklaard kunnen worden. Verder is de

¹ Zie voor het aristotelisme in Nederland bijvoorbeeld H. Robbers, 'De Spaans-scholastieke wijsbegeerte op de Noord-Nederlandse universiteiten in de eerste helft van de 17e eeuw', in *Bijdragen der Nederlandse jesuiten* 1956 (17), pp. 26 - 55; reactie door M. van Straaten, zelfde titel, *ibid.*, pp. 303 - 307; voor het aristotelisme in Duitsland onder meer E. Lewalter, *Die spanisch-jesuitische und deutsch-lutheranische Metaphysik des 17. Jahrhunderts*, Hamburg 1935 (reprint Darmstadt 1967); M. Wundt, *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts*, Tübingen 1939; P. Petersen, *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland*, Leipzig 1922.

natuur niet een verzameling van individuele substanties die een eigen wezensvorm hebben met een hen kenmerkende gestalte, kleur, smaak enzovoort, maar, zoals Descartes stelde, één substantie waarvan de enige eigenschap uitgebreidheid is. Kleur, smaak en geur zijn geen eigenschappen van de dingen zelf, maar producten van de waarnemende menselijke geest en daardoor niet wezenlijk. Deze gedachte maakt filosofisch de wiskundige benadering van de natuur mogelijk die zo kenmerkend is voor de moderne natuurwetenschap.

Tegen de achtergrond van deze historische ontwikkeling moeten Burgersdijk en het aristotelisme gezien worden. Is Burgersdijk werkelijk, zoals sommige historici menen,² iemand die in zijn tijd al verouderd was?

Aristoteles in de middeleeuwen

Voor de middeleeuwen was de bijbel het boek waarin de waarheid stond over God en het doel van de mens. Men wilde echter niet slechts de bijbeltekst geloven, maar deze ook uitleggen. Uit dit verlangen ontstond de theologie. Bij haar ontwikkeling speelde de aristotelische wijsbegeerte een belangrijke rol. Vanaf ongeveer 1150 werd het werk van Aristoteles volledig bekend, gedeeltelijk via vertalingen uit het Arabisch, gedeeltelijk direct uit het Grieks. Uit het logische werk van Aristoteles de *Analytica posteriora* leerde men een nieuw wetenschappelijk model — volgens welke een wetenschap kennis is van door middel van een redenering afgeleide conclusies —; uit ander werk maakte men kennis met de ervaringswetenschappen: astronomie, biologie, psychologie enzovoort.

Theologie en filosofie (inclusief wetenschap) werden in de twaalfde eeuw vooral beoefend in kloosters, vanaf de dertiende eeuw op universiteiten. De studenten werden allen onderricht in de *artes liberales* ('vrije kunsten'), dat wil zeggen grammatica, retorica, dialectica (*trivium*); astronomia, musica, geometria, aritmetica (*quadrivium*). Na beëindiging van de *artes*-studie kon men medicijnen, rechten en theologie gaan studeren. Theologie was een soort kopstudie. In de dertiende eeuw werd onder invloed van Aristoteles aan dit studieprogramma fysica en metafysica toegevoegd. Vooral deze laatste wetenschap was belangrijk voor de zich

² E.G. Ruestow, *Physics at 17th and 18th century Leiden*, Den Haag 1973, pp. 32 - 33.

ontwikkellende theologie. Er bestond, globaal gezegd, een harmonische samenhang van alle takken van wetenschap in aristotelische zin.

Zag men aanvankelijk in de middeleeuwen geen principieel verschil tussen theologie en filosofie, met name in de tweede helft van de dertiende en in de veertiende eeuw meende men dat het verstand bepaalde waarheden van het geloof niet kon vatten. In de dertiende eeuw kritiseerde bijvoorbeeld Bonaventura (1221-1274) Aristoteles reeds, omdat zijn denken de gedachte van een vrij scheppende God niet toeliet. In 1270 en 1277 veroordeelde Etienne Tempier, bisschop van Parijs, 219 stellingen van aristotelische filosofen, onder meer dat de wereld eeuwig zou zijn en dus niet uit het niets door God geschapen, en dat er slechts één actief verstand voor alle mensen zou zijn, en niet per individu. In de veertiende eeuw huldigt bijvoorbeeld Willem van Ockham (1285-1347) de opvatting dat de reikwijdte van het verstand beperkt is. Zo kon volgens hem het natuurlijke verstand, dat wil zeggen de menselijke rede : onder hulp van de goddelijke openbaring, niet weten dat er één God is, dat Hij drieënig is en dat de menselijke ziel één is. Deze voor het christendom fundamentele waarheden moet de mens op gezag geloven.

Aristoteles in de zestiende eeuw: humanisme

Voor de humanisten was het Latijn dat door de Romeinse redenaar Cicero (106-43 v. Chr.) gebruikt werd de norm voor goed Latijn en voor een goede stijl. Het middeleeuws Latijn week daarvan af en werd veroordeeld als barbaars en misvormd. Vorm en inhoud gingen volgens de humanisten samen. Waren filosofische werken in slecht Latijn geschreven, dan bevatten zij ook slechte filosofie. Op grond hiervan veroordeelde men de middeleeuwse wijsbegeerte.

Een tweede bezwaar betrof de spitsvondigheid van de scholastici. Hun geschriften bestonden uit eindeloos herkauwen van Aristoteles met een ontzagwekkende hoeveelheid van *quaestiones* en *summae*. Desiderius Erasmus (1466-1536) vergeleek de scholastieke wijsbegeerte met een labyrint waarin men onmogelijk zijn weg kon vinden. Men veroordeelde haar twistzieke karakter. Tussen de scholen der scholastici, zoals die der thomisten, albertisten, scotisten en ockhamisten bestond zo veel haat dat filosofische disputen geregeld tot een handgemeen leidden, zo merkt de

humanistische auteur Johannes Aventinus (1477-1534) op. Ook richtte men zich tegen het rationalisme van de scholastiek. De scholastici hebben getracht het goddelijke te doorgronden. Francesco Petrarca (1304-1374) bijvoorbeeld schrijft dat 'zij over de natuur van God dieldriest praatten, de almachtige majesteit met ijdele drogredenen afbakenden en over de geheimen der natuur zo disputeerden alsof zij uit de hemel kwamen.' Kenmerkend voor het humanisme is verder dat velen Plato en Aristoteles op één lijn stelden. Vaak citeerde men de uitspraak van de Italiaanse humanist Pico della Mirandola (1469-1533) dat 'er geen zaak is waarover Plato en Aristoteles inhoudelijk van mening verschillen; alleen hun formuleringen zijn verschillend'. Voor de kennis van Plato was van groot belang dat na de val van Constantinopel in 1453 de antieke wijsgeren in het Grieks, en dus niet langer slechts in de Latijnse vertaling in het Westen bekend werden.

De humanisten leverden in het bijzonder kritiek op de kunstmatigheid en de abstractheid van de aristotelische filosofie. Zij stelden dat kennis gericht diende te zijn op de zintuiglijk waarneembare dingen. Ook een vak als psychologie diende op empirie gebaseerd te zijn. De abstracte metafysica zoals opgevat door Aristoteles blokkeerde volgens Francis Bacon (1561-1626) iedere vooruitgang van kennis. Wijsbegeerte diende praktisch van aard te zijn; de nadruk diende te vallen op retorica, ethiek en politiek. In het voetspoor van de Groninger Rudolf Agricola (1444-1485), de eerste Nederlandse humanist, ontwikkelde Petrus Ramus (1515-1572) een conceptie van de logica, waarin het vinden van de argumenten die men kan gebruiken in een redevoering of in een brief, centraal staat. Hierdoor kreeg Cicero's retorica veel invloed: Ramus trachtte de logica te populariseren en benadrukte haar belang voor de ethiek en de politiek.

Ten slotte veranderde de sociale positie van de filosoof in de renaissance: hij is geen lid meer van een universitaire gemeenschap, maar een individueel geleerde die afhankelijk is van een mecenas, bijvoorbeeld van een vorst of stad, en zijn inkomsten verwerft uit de verkoop van zijn boeken.³

³ J. le Goff, *Les intellectuels au moyen-âge*, Paris 1957, pp. 137 vv.

Protestantisme

Het uitgangspunt van Luthers visie op het aristotelisme is het onderscheid tussen filosofie en theologie dat men in het nominalisme maakte. De wijsbegeerte is een vorm van strikt wetenschappelijke kennis, terwijl de theologie op het geloof steunt dat Gods woord in de gelovige tot stand brengt. Dit betekent geen leer van de 'dubbele waarheid', want wat in strijd is met het geloof is ook filosofisch onhoudbaar. Wie Aristoteles blindelings volgt, moet weten dat 'Aristoteles een grotere verwantschap heeft met de mohammedaanse wet dan met de christelijke', zoals Johannes Duns Scotus (circa 1265-1308/9) gezegd heeft.⁴

Deze reserve tegenover Aristoteles wordt in de jaren 1510 tot een regelrechte vijandschap, omdat zijn werk in strijd zou zijn met het christelijk geloof. Zo schrijft Luther in zijn *An den christlichen Adel deutscher Nation von des christlichen Standes Besserung* uit 1519: 'Hier zou nu mijn raad zijn dat Aristoteles' boeken over de fysica, de metafysica, de ethiek en de psychologie die tot nu toe als de beste werden beschouwd, werden weggedaan. Ik durf te zeggen dat een pottenbakker meer verstand heeft van de natuur dan hij die deze boeken geschreven heeft. Deze slechte mens leert in zijn beste boek *De anima* dat de ziel met ons lichaam sterft, (...) alsof wij niet de Bijbel hebben waarin zeer vele dingen worden geleerd waarvan Aristoteles niet het minste vermoeden had. Toch heeft de heiden overwonnen en de boeken van de levende God belemmerd en bijna doen verdwijnen.' Voor Luther moet de theologie een praktische wetenschap zijn die de christen helpt in zijn geloofsleven. Dit betekent dat zij zich ver moet houden van alle vormen van theoretiseren en van de filosofie. Geen wonder dat Luther middeleeuwse theologen zoals Thomas van Aquino, die de theologie wijsgerig trachtte te onderbouwen, fel bestrijdt.

Van groot belang voor het lot van het aristotelisme in de lutherse scholen is ook de houding van Philippus Melanchton (1497-1560) geweest. In een verdediging van Luther uit 1525 legt hij de basis voor het lutheraanse onderwijsprogramma. Melanchton maakt een onderscheid tussen wat de protestanten van Aristoteles kunnen gebruiken en wat uit zijn filosofie voor de theologie gevaarlijk is. 'Men zou Luther misverstaan', zo zegt hij, 'als men zou menen dat hij de wiskunde en de

⁴ Zie O. Scheel, *Martin Luther. Vom Katholicismus zur Reformation*, Tübingen 1921, deel I, § 15.

natuurfilosofie volledig verwerpt. Deze kennis kan voor de theologie zelfs nuttig zijn. Luther aanvaardt zelfs wat de artsen over de natuur der dingen gezegd hebben. Hij veroordeelt echter dat deel van de wijsbegeerte dat zich met de principes van de dingen, de oorzaken van wind en regen bezighoudt als aanmatigend gezwets. Verder wil hij niets weten van wat de wijsgeren over de juiste leefwijze gezegd hebben. Uit de onenigheden der metafysica over God en zijn eigenschappen zijn als uit een gekkenhuis de scholen der thomisten en ockhamisten voortgekomen en het is duidelijk dat de metafysica niet tot het christendom voert, maar tot een schijngeleuf dat van de geopenbaarde godsdienst wegvoert'. Hieruit blijkt dat Melanchton de aristotelische logica en fysica aanvaardbaar acht, maar diens metafysica en ethiek niet. De menselijke rede is immers niet in staat de geloofsmysteriën te doorgronden en de mens vermag zonder de goddelijke genade niet juist te handelen. Ethiek en metafysica, de wijsgerige disciplines die deze pretentie wel hebben, moeten daarom door de protestanten verworpen worden.⁵

Hoewel Calvijn minder dan Luther Aristoteles tot doelwit van zijn kritiek maakt, is toch ook in het calvinisme een reserve tegen diens denken te bespeuren. In de eerste zinnen van de *Institutio religionis christianae* geeft Calvijn een omschrijving van de wijsheid die niet gemakkelijk met het aristotelisme te verenigen is. Wijsheid is namelijk de kennis van God en van onszelf. Met deze definitie greep hij terug op de antieke stoa, die de wijsbegeerte vooral als een kennen van God gezien had. Op grond van deze definitie lopen theologie en de ware wijsbegeerte in elkaar over. Volgens Calvijn leidt deze kennis van God tot vroomheid en eerbied, dat wil zeggen, zij heeft een direct praktisch nut. Louter theoretische Godskennis is nutteloos en komt voort uit domme nieuwsgierigheid. Met dit laatste motief keert Calvijn terug naar de laat-middeleeuwse denkers die filosofie en theologie probeerden te scheiden. Nieuwsgierigheid, *curiositas*, komt voort uit de zondige aard van de mens en is het gevolg van eerzucht en twistziekte. Ware theologie houdt zich slechts bezig met de uitleg van de bijbel. Zij vraagt niet naar het waarom van Gods handelen. Dit laatste wordt tot het criterium ter beoordeling van de wetenschappen en de aristotelische filosofie: indien zij slechts Gods schepping onderzoeken zijn zij nuttig. Indien zij

⁵ P. Petersen, op. cit., pp. 17 - 35.

echter Gods terrein betreden door uitspraken te doen over Gods wezen, zoals de metafysica doet, of in strijd zijn met zijn openbaring, dan komen zij voort uit schadelijke nieuwsgierigheid. De gelovige moet zich dan daarvan verre houden.⁶

Ondanks de eerder genoemde kritiek heeft het aristotelisme toch een plaats in het protestantse denken gevonden. Sommigen meenden dat het aristotelisme nuttig kon zijn. Een honderd jaar na de reformatie noemt Gisbertus Voetius (1588-1676) drie redenen om zich met Aristoteles en de door hem zo beïnvloede scholastiek bezig te houden:⁷ de behoefte aan een natuurlijke theologie; de verdediging van het calvinisme tegen het rooms-katholicisme en de strijd tegen protestantse ketters, zoals de wederdopers en de socinianen. Deze volgelingen van Faustus Socinus (1539-1604) bestreden het leerstuk van de drieëenheid van God en ontkenden onder meer het nut van de wijsbegeerte voor de theologie. Hierin werden zij, althans in de visie van de orthodoxe protestanten, gevolgd door de remonstranten.

Voetius schrijft in de *Thersites*: 'De scholastici hebben nog een bepaald nut. Zoals immers Vergilius goud bijeenbracht uit de mest van Ennius, kunnen wij uit de modder van vuil zeer veel druppels wijsheid persen. Waar met argumenten gestreden wordt, waar de hoofdstukken die tot de natuurlijke theologie behoren, uitgelegd worden, waar de *loci communes* over de natuur van God, de drieëenheid, de persoon van Christus, de engelen, de menselijke ziel enzovoort tegen de listen der ketters verdedigd moeten worden, schamen wij ons niet aan de scholastici vele dingen te ontlene. (...) Om te besluiten: ik zeg dat de scholastieke theologie en de lectuur der *scholastici* nuttig is, althans als wij haar bestuderen in het *compendium* van één, namelijk Thomas van Aquino, zodat wij allereerst daaruit bepaalde wijsgerige en metafysische zaken leren, die vooral nuttig zijn voor de natuurlijke theologie en de bovengenoemde *loci communes*, want hoewel onze nieuwere filosofen en theologen

⁶ Zie E.P. Meyering, *Calvin wider die Neugierde*, Nieuwkoop 1980 en L. Partree, *Calvin and classical philosophy*, Leiden 1977, pp. 97-99. Calvijs kritiek richt zich in het bijzonder op Aristoteles' ontkennen van een scheppende en voorzienende God. God zou zich niet om de wereld en de mensen bekommeren.

⁷ G. Voetius, *Thersites*, pp. 177 - 178. Aan de kwestie van het nut van de scholastiek wijdt Voetius een aparte disputatie, *Disputationes selectae* I, 12 - 29.

zeer veel aan hen ontleend hebben, verdient het toch de voorkeur voor een betere vorming de bronnen zelf te raadplegen.

Verder [is de scholastieke theologie van nut] om de rooms-katholieke geleerden succesvoller te bestrijden — want het gemene volk der geestelijken is niet zo wijs — aangezien sommigen van die geleerden met dergelijke wapens zich tegen ons verheffen. Immers, niemand die daarin volstrekt een vreemdeling is, kan de scholastieke subtiliteiten succesvol ontzenuwen.

Ten slotte leren zij, als het ware bij toeval, ons waarlijk te *theologiseren*. (...) Of kunnen de geschriften van Socinus en de socinianen door de studenten in de theologie met minder gevaar en groter vrucht worden gelezen en kunnen deze aan hen worden toevertrouwd, dan de werken van Thomas van Aquino, of de Meester der *Sententiën* (Petrus Lombardus, circa 1095-1160)? Men moet dit ontkennen.'

Rooms-katholicisme

In het rooms-katholieke denken bleef het aristotelisme, en de middeleeuwse scholastieke traditie in het algemeen, een belangrijke rol spelen. In de veertiende eeuw onstond in Italië een school van zuivere, meer filologische interpretatie van Aristoteles, met name in Padua, waar een lange traditie van geneeskunde bestond met aandacht voor de rol van de ervaring in de wetenschap. Hoogtepunten in de Italiaanse traditie zijn Jacopo Zabarella (1532-1589) en Francesco Piccolomini (1520-1604) wier opvattingen over de methode door Burgersdijk worden besproken.⁸

Daarnaast leeft het aristotelisme voort in Spanje en Portugal. De belangrijkste wijsgeren zijn, uit de orde der dominicanen: Thomas de Vio, bekend als Caietan (1468-1534), Franciscus de Vittoria (1480-1546) en Dominicus Soto (1494/5-1560), die in Parijs van Johannes Mair (1469-1550) zijn opleiding had ontvangen; zij volgden vooral Thomas van Aquino. Uit de orde der jezuïeten is de belangrijkste denker Franciscus Suarez (1548-1617), die zowel elementen uit Thomas als uit Johannes Duns Scotus gebruikte.

⁸ Zie Burgersdijks *Institutionum logicarum libri II*, hoofdstuk xxviii (over de methode), pp. 289 - 296.

Aristoteles in Leiden

Volgens de conceptstatuten van de Leidse universiteit moesten de jeugdigste leerlingen onderwijs in de logica, grammatica en retorica krijgen. In de zin van Rudolf Agricola (1444-1485) en Ramus werden deze vakken nauw op elkaar betrokken. Studenten van achttien jaar en ouder kregen onderwijs in logica en fysica. Deze laatste wetenschap is geen vak van empirie maar van autoriteit. Men bestudeerde teksten van gezaghebbende fysici en de uitspraken van dichters en redenaars over de natuur. In de definitieve statuten werd hieraan nog ethiek toegevoegd. Na vier jaar studie van de filosofie verkreeg men de titel *magister artium* (een benaming die aan Engelse universiteiten nog steeds in gebruik is) en kon men toegelaten worden tot de hogere faculteiten: theologie, rechten en medicijnen.

Opvallend is het ontbreken van de metafysica. Dit is echter in overeenstemming met de humanistische gedachte dat de filosofie vooral praktisch van aard moest zijn. Verder werd door vele calvinistische theologen de metafysica gezien als een bedreiging voor de theologie.

Als leerboek voor logica werd een boek van de Leuvense hoogleraar Augustinus Hunnaeus (1522-1577) uit 1566 gebruikt, voor fysica één van diens ambtgenoot Cornelis Valerius (1512-1578) uit hetzelfde jaar. Deze werken vulden Aristoteles aan met humanistische elementen. Zo stelde Hunnaeus naast de aristotelische leer van het syllogisme de ramistische leer van de inventie ('vinding van argumenten').⁹ Verder probeerde hij de spitsvondige distincties en het barbaarse Latijn der scholastici te vervangen door een Latijn dat 'voor onze oren welluidender klinkt'.

In 1582 richtte een aantal studenten zich tot de curatoren met het verzoek de hierboven genoemde handboeken te vervangen door teksten van Aristoteles zelf. In 1584 en 1585 verschenen drie Nederlandse handboeken voor de logica, waaronder Simon Stevins (1548-1620) *Dialectike, ofte Bewijskonst*, waarin vrij strikt Aristoteles gevolgd wordt.

Pas na de oprichting van het Statencollege in 1592 — een opleidingsinstituut voor predikanten — dat voor huisvesting van de beursstudenten in de theologie bestemd was en waar krachtens het reglement dagelijks filosofie-onderwijs werd gegeven, is

⁹ Zie W.J. Ong, *Ramus. Method and the decay of dialogue*, Cambridge (Mass.) 1958.

er sprake van een regelmatig onderricht in de wijsbegeerte. Tot die tijd waren voortdurend één of twee van de drie leerstoelen vacant.

De derde regent van het Statencollege was Petrus Bertius (1565-1629). Hij liet de tekst van Aristoteles ijverig bestuderen en tot stof voor disputen bewerken. De kracht van het aristotelisme bleek toen de senaat in 1598 de wiskundige Willebrord Snellius (1546-1613) voordroeg als hoogleraar in de fysica en de curatoren hierop niet ingingen, omdat Snellius te zeer een aanhanger van Ramus was. In 1603 werd de Schot Gilbertus Jacchaeus (circa 1578-1628) benoemd en deze zal in Leiden tot aan 1619 bepalend zijn voor het wijsgerig onderricht. In 1604 werd door hem het verzoek gedaan ook metafysica te mogen geven. Dit verzoek werd afgewezen, maar het is symptomatisch voor de toenemende interesse voor de metafysica in de protestantse wereld. Aan de lutherse universiteiten in Duitsland was namelijk aan het eind van de zestiende eeuw de belangstelling voor de metafysica opgebloeid en de belangrijkste calvinistische academie kon eigenlijk niet achterblijven. In 1605 bepaalde de senaat dat in het privé-onderricht de metafysica onderwezen mocht worden, maar dat men zich niet met theologische vraagstukken mocht bemoeien. Voor openbare colleges in de metafysica zal men tot Burgersdijks nieuwe statuten van 1631 moeten wachten. In 1606 werd echter nog een metafysisch dispuut verboden.

Als men naar de leerboeken kijkt die in Leiden tot 1605 gebruikt werden dan vindt men voor de logica onder meer: de *Introductio in dialecticam* van de Spanjaard Franciscus Toletanus (1532-1596); de *Logica* van de Italiaan Zabarella en het *Gymnasium logicum* van de Duitser Bartholomaeus Keckermann (1571-1609).

Voor de fysica vindt men naast commentaren van de Spaanse neo-scholastici op Aristoteles' natuurfilosofische werken ook werken van stoïsche oorsprong, zoals de *Physiologia stoicorum* van Justus Lipsius (1547-1606).

Ook bij de ethiek vindt men een eclecticisme van aristotelisch en stoïcijns geïnspireerde werken, waarbij het accent wel op Aristoteles valt. Opvallend is wel dat het ramistische element sterk is teruggedrongen.

Van Voetius die in het eerste decennium van de zeventiende eeuw in Leiden studeerde, weten wij dat in die tijd in het bijzonder aan de theologische faculteit

metafysische werken van Duitse en Spaanse wijsgeren gelezen werden zoals Petrus de Fonseca (1528-1599) en vooral Suarez.

FRANCO PETRI BURGERSDIJK

*Leven*¹⁰

Burgersdijk werd op 3 mei 1590 geboren als boerenzoon in De Lier dat nabij Delft ligt. In 1604 werd hij ingeschreven op de Latijnse school in Amersfoort. In 1606 ging hij naar het gymnasium te Delft en op 6 mei 1610 werd hij als student ingeschreven te Leiden. Zijn docenten waren onder anderen Dominicus Baudius (1561-1613), Daniel Heinsius (1580-1655) en Johannes Meursius (1579-1639) voor Gricks, Petrus Cunaeus (1585-1641) voor Latijn, Franciscus Bredius (1588-1622) voor retorica, Bertius voor fysica, Jacchaeus voor logica en ethiek. Verder volgde hij privé-college in de logica bij Voetius en theologie bij Franciscus Gomarus (1563-1641). Met de oudere Voetius stond hij op vriendschappelijke voet. Deze band werd losser vanwege een controverse over de zelfmoord.¹¹

In 1614 begon hij een *grand tour* langs Duitse en Franse universiteiten. Hij verbleef langere tijd aan de protestantse academie van Saumur (tussen Nantes en Tours aan de Loire¹²) waar hij onder meer de lessen van Marcus Duncan (1570?-1640) volgde. In diens voetspoor zou Burgersdijk zich later niet uitsluitend tot Aristoteles beperken, maar diens leer trachten te verzoenen met nieuwere ontwikkelingen. Hij werd door de Franse diplomaat Duplessis-Mornay (1549-1623) belast met

¹⁰ Zie o.m. Johannes Meursius, *Athenae Batavae libri II*, Leiden 1625, pp. 340 - 342 (appendix I van deze catalogus). Voorts: De voorrede van Burgersdijks boek over ethiek (appendix II), de lijkoratie van Petrus Cunaeus in *Orationes Petri Cunaei*, Leiden 1640, pp. 318-335 en het artikel van De Waard over Burgersdijk in het Nieuw. Ned. biog. woordenboek VII, col. 229-231.

¹¹ *Disputationes selectae* IV, p. 287.

¹² Zie appendix II.

het filosofie-onderricht. In 1619 werden Jacchaeus, Bertius, Caspar Barlaeus (1585-1648) en Gerardus Joannes Vossius (1577-1649), de remonstrantsgezinde hoogleraren te Leiden geschorst of ontslagen. Hierdoor kreeg de jonge Burgersdijk een kans en op 25 maart 1620 werd hij tot hoogleraar logica te Leiden benoemd. De details van zijn inauguratie worden door Everardus Bronckhorst (1554-1627) in zijn dagboek beschreven.¹³ In 1621 trouwde hij met Ursula, een dochter van Jacob Willemszoon Verboom die meermalen burgemeester van Leiden was en betrok een woning aan de Papengracht. In 1623 werd zijn zoon Pieter Burgersdijk geboren.¹⁴ In datzelfde jaar werd hij hoogleraar fysica. In 1629 volgde zijn benoeming tot rector magnificus. Deze functie vervulde hij tot 1631. Zijn roem is dan op zijn hoogtepunt. Het is daarom opvallend dat Pierre Gassendi (1592-1655), een belangrijk vertegenwoordiger van de nieuwe wijsbegeerte, hem bij zijn bezoek aan Leiden niet noemt. Burgersdijk schreef in zijn functie als rector onder anderen René Descartes (1596-1650) in als student wiskunde.¹⁵ In de jaren 1629-1630 werden de nieuwe statuten van het onderwijs in de wijsbegeerte uitgewerkt, waarin ook de metafysica een plaats krijgt. In 1634 werd Burgersdijk voor de derde maal rector magnificus. Op 19 februari 1635 stierf hij na een lange ziekte. Zijn graf bevond zich in de omgang van het koor van de Pieterskerk.

Werken

Het eerste werk van Burgersdijk is zijn *Idea philosophiae naturalis, sive Methodus definitionum et controversiarum physicorum* (Schets van de natuurfilosofie oftewel een methode van fysische definities en geschilpunten) uit 1622 dat in een reeks van definities en controversiële punten een schetsmatige beschrijving geeft van de aristotelische natuurfilosofie. Het werk is opgedragen aan de schout, de burgemeesters en raadpensionaris van de stad Delft¹⁶ en vormde de grondslag van Burgersdijks onderwijs in de fysica. Tien jaar later publiceerde hij zijn *Collegium*

¹³ *Diarium* van Everardus Bronckhorst, ed. J. van Slee, Den Haag 1898, pp. 150 - 151.

¹⁴ Portret door Ferdinand Bol in het Stedelijk Museum. Zie nr. 4 van de catalogus. Pieter promoveerde in 1644 in de rechten en werd pensionaris van de stad Leiden. Van 1670 tot 1689 was hij pensionaris van de curatoren van de universiteit. Hij speelde een belangrijke rol in de statenpartij.

¹⁵ Zie de catalogus no. 3 (De rector schreef in die tijd alle studenten persoonlijk in.)

¹⁶ Zie appendix II.

physicum, een verzameling van vierendertig disputaties die onder leiding van Burgersdijk in 1631 en 1632 gehouden waren. Uit dit werk kan men een betere indruk van Burgersdijks fysische opvattingen krijgen dan uit het eerstgenoemde boek.

Het derde geschrift van Burgersdijk, dat in 1632 verscheen, is zijn *Idea philosophiae moralis* dat al even schetsmatig als het eerst genoemde werk de *Ethica Nicomachea* van Aristoteles weergeeft. Hierin komen achtereenvolgens de plaats van de ethiek te midden van de wetenschappen, het doel van de mens, de menselijke vrijheid, de intellectuele en morele deugden aan bod. Tot deze laatste rekende hij de christelijke vroomheid, de *pietas*.

Burgersdijks vierde grote werk is *Institutionum logicarum libri duo* (Twee boeken van de beginselen der logica). Het is een direct gevolg van de *Schoolorde* van 1625 die tot 1815 van kracht is geweest. In deze zeventiende-eeuwse onderwijswet werden de vakken van de Latijnse school bepaald. De synode van Dordrecht had bij de overheid op een hervorming van het onderwijs op de Latijnse scholen had aangedrongen. De Staten van Holland en West-Friesland vroegen de curatoren van de Leidse universiteit om advies. Burgersdijk kreeg de opdracht om een nieuwe methode te ontwerpen die een einde moest maken aan de chaos van concurrerende zestiende-eeuwse leerboeken van ramistische en aristotelische snit. Naar eigen zeggen probeerde Burgersdijk een synthese te vinden van de twee belangrijkste logische scholen van zijn tijd en bouwde hij hiermee voort op het werk van de Duitse filosoof Bartholomaeus Keckermann, die een twintigtal jaren eerder een dergelijke poging had gedaan en wiens logica ook in het Nederlands vertaald is. Eveneens in opdracht van de Staten bewerkte Burgersdijk *De sphaera mundi* van de dertiende-eeuwse astroonoom Johannes van Hollywood (Johannes de Sacro Bosco). Deze bewerking bestond vooral uit een correctie van het Latijn en een methodische presentatie van de stof.

In 1640 verschijnt postuum zijn *Institutiones metaphysicae*, dat uitgegeven is door zijn leerling Adriaan Heereboord. In navolging van Suarez behandelt Burgersdijk in het eerste boek van dit werk de algemene metafysica, of ontologie. In het tweede boek komt de bijzondere metafysica, of theologie aan bod. Volgens de historicus P.

IDEA
OECONOMICÆ
ET
POLITICÆ
DOCTRINÆ;

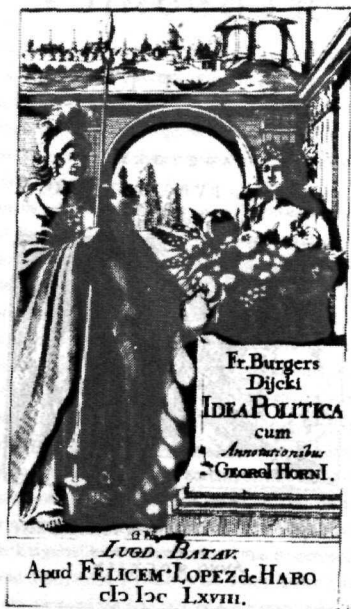
AUCTORE
FRANC. BVRGERSDICIO.
Opus Posthumum.

ARVVA QVÆ PVLCHRA
LUGD. BATAVORVM,
Apud ADRIANUM WYNGARDEN,

ANNO MDCLXIX.

Titelpagina van de *Idea oeconomicae et politicae doctrinae* zie de catalogus nr. 10

Frontispice van de *Idea politica* zie de catalogus nr. 11

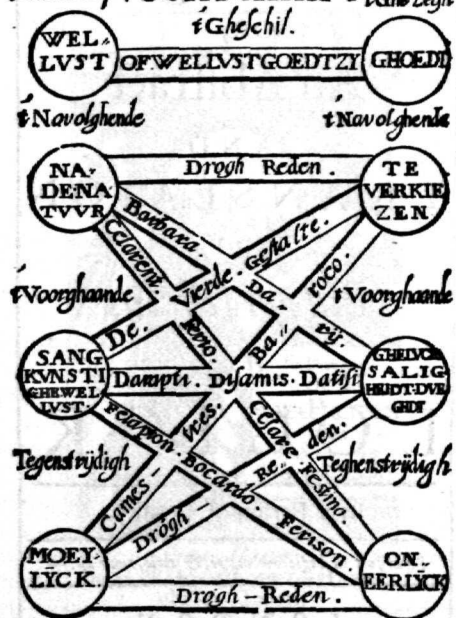
Monitio Logica :
OR,
An Abstract
AND
TRANSLATION
OF
Burgersdicius
H. I S
L O G I C K.

By a Person of Quality.

Quod fuit in Logica--- accipe, & ecce! tuum est. —

L O N D O N,
Printed for Ric. Cumberland at the *Angel*
in St. Paul's Church-Yard. 1697.

*o*nderwerp VOOR SCHRIFT *i*ghoerzigh

Logische ordening van zedelijke begrippen uit Kort be-ghrijp van 't reden-konstigh onder-wys zie de catalogus nr. 19

Dibon ligt de originaliteit van Burgersdijks metafysica in zijn leer van het zijnde qua zijnde en de eigenschappen die daar als zodanig aan toekomen. Het eerste boek is met zijn eenendertig hoofdstukken buiten proportie in verhouding tot het tweede. Hierin worden behandeld de godsleer, de engelenleer en de onsterfelijkheid van de ziel. Van dit laatste boek wordt in het voorwoord van Heereboord gezegd dat Burgersdijk, doordat hij voortijdig stierf, niet in staat was om de moeilijke materie van de voorzienigheid en de wil Gods adequaat te behandelen. Over dit onderwerp, dat gezien de remonstrantse twisten uiterst gevoelig lag, bevat het boek een aantal ongelukkige opmerkingen.¹⁷

De Nederlandse vertalingen

Van Adriaan Lodewijk Kók, de vertaler van Burgersdijks werken, is weinig bekend. Hij moet in 1616 geboren zijn. Een jaar later sterft zijn vader; zijn moeder hertrouwt al snel. Uit dit tweede huwelijk wordt in 1629 Lodewijk Meyer geboren. Met deze arts en wijsgeer die later tot de kring van Spinoza zou gaan behoren, heeft Kók altijd een nauwe band gehad. Kók vestigt zich als zijdebereider aan de Bierkade in Amsterdam, waar hij in 1640 trouwt en in 1653 sterft.

Gezien zijn kennis van het Latijn moet Kók een Latijnse school bezocht hebben. Van zijn hand zijn twaalf vertalingen bekend, waaronder acht van werken van Burgersdijk, één van Ulrich Zwingli en van Gerardus Joannes Vossius' *Elementa rhetorica* (Grondbeginselen van de retorica). Verder heeft hij een *Ontwerp der Nederduitsche letterkunst*, een Nederlandse grammatica, en *Radt van avondtuuren*, een toneelstuk, geschreven.¹⁸

De vertalingswerkzaamheid van A.L. Kók staat binnen het kader van het verlangen tot een Nederlandse *trivium*-traditie (logica, grammatica en retorica) te komen. Voorvechters van dit streven vond men vooral in kringen van de Amsterdamse rederijderskamers. Zo werd in 1585 in opdracht van de kamers *In liefde bloeyende en De Egelantier* bij de Leidse universiteitsdrukker Christoffel Plantijn de *Tweespraak*

¹⁷ Zie P. Dibon, *L'enseignement philosophique dans les universités néerlandaises à l'époque précartésienne*, Amsterdam 1954, pp. 90 - 107 en 113 - 116.

¹⁸ Zie de inleiding van G.R.E. Dibbets' uitgave van *Ontwerp der Nederduitsche letterkunst*, Assen 1981.

van de Nederduitsche letterkunst, het Ruyghbewerp van de redekaveling en de Rederijckkunst, achtereenvolgens een spraakkunst, logica en een retorica, uitgegeven. Andere belangrijke jaren wat betreft de Nederlandstalige logica is de periode van 1644 tot 1649 waarin respectievelijk de vertalingen van Ramus' *Redekavelingskunst*, de logica's van Burgersdijk en Petrus Molinaeus' *Kort begryp der reden-kunst* verschenen.

Hoe kunnen wij deze Nederlandstalige activiteit aan het eind van zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw verklaren? Op enigszins paradoxale wijze is het humanisme met zijn verheerlijken van de klassieke oudheid een van de oorzaken geweest voor het ontstaan van een Nederlandstalige triviumtraditie. *Eruditio*, dat wil zeggen: de echte ontwikkeling die men verkreeg door de bestudering van de klassieke literatuur, werd door de humanistische geleerden zo omschreven dat zij steeds meer het privilege van een kleine groep geleerden was geworden. Als reactie meenden sommigen dat deze literaire cultuur ook toegankelijk moest worden voor hen die het Latijn en het Grieks niet voldoende machtig waren. Voor een literaire ontwikkeling achtte men een goede kennis van de volkstaal noodzakelijk. Men ging zelfs zo ver dat men verzocht aan de Leidse universiteit onderwijs in het Nederlands te geven. Omdat dit verzoek werd afgewezen, stichtte men in 1617 de Eerste Nederduytsche Academie.

Een tweede reden was de groei van het nationalisme. Men spiegelde zich aan de Romeinse geschiedenis. Hooft modelleerde zijn geschiedenis van de Nederlandse opstand naar het geschiedwerk van Tacitus en Meursius, de eerste geschiedschrijver van de Leidse universiteit, stelde het Bataafse Athene op één lijn met het Athene uit de Oudheid. Deze aandacht voor de eigen identiteit leidde eveneens tot een cultivering van de volkstaal.¹⁹

Invloed

Uit het grote aantal drukken blijkt dat Burgersdijk één van de centrale figuren in het zeventiende-eeuwse aristotelisme is geweest. Zijn handboeken over logica, ethiek,

¹⁹ Zie H. Klifman, *Studies op het gebied van de vroegnederlandse triviumtraditie (ca. 1550 - ca. 1650)*, Amsterdam 1983.

fysica en metafysica zijn in Duitsland,²⁰ Nederland en Zweden tot aan het eind van de zeventiende eeuw gelezen, in Engeland zelfs tot in de achttiende.²¹ Waarom bleef men het werk van Burgersdijk in het onderwijs gebruiken ook toen de moderne filosofie van Descartes en Locke het aristotelisme al lang had overvleugeld?

Het antwoord op deze vraag is allereerst dat de overheid zijn werk verplicht had gesteld. Een tweede reden voor Burgersdijks populariteit is de didactische kwaliteit van zijn werk. In overeenstemming met de gangbare disputatione-praktijk zette hij zijn handboeken zo op dat er eerst definities werden gegeven en daarna de student problemen ter overdenking werden voorgelegd. Ten slotte was Burgersdijks werk een harmonieuze synthese van de conflicterende stromingen uit de zestiende-eeuwse filosofie. Dit blijkt uit zijn logica heel duidelijk. In het woord vooraf kritiseert hij eerst de aristotelici die meenden dat de logica slechts de inhoud van het aristotelische *Organon* moest samenvatten, want, zoals Burgersdijk zegt, het *Organon* is onvolledig, het bevat niet de gehele logica. Als tweede komen de ramisten aan de beurt. Terecht bestrijdt Ramus volgens Burgersdijk de scholastieke logica, die barbaars is geschreven en spitsvondige problemen opwerpt. Maar Ramus' reactie ging te ver, want hij elimineerde het wetenschappelijk syllogisme geheel. Burgersdijk biedt dus een synthese van de oude, aristotelische en nieuwe, ramistische logica, waarin velen zich konden vinden en die zodoende uitermate geschikt was om officieel voorgeschreven te worden.²²

Burgersdijk en de natuurwetenschap van zijn tijd

Burgersdijks fysica is in hoofdzaak nog aristotelisch van karakter.²³ In overeenstemming met de scholastiek beschouwt hij vorm en stof als de twee belangrijkste

²⁰ Namelijk in Steinfurt. Zie H. Schneppen, *Niederländische Universitäten und deutsches Geistesleben. Von der Gründung der Universität Leiden bis ins späte 18. Jahrhundert*, Münster 1960, p. 46.

²¹ Veel sporen van zijn logica zijn te vinden in John Newtons *An introduction to the art of logic*, London 1661 en ook in Pierre Bayle's (1647-1706) *Systema totius philosophiae. Logica brevis et generatis (Idée courte et générale de la logique)*, in: *Oeuvres diverses de Mr. P. Bayle*, tome IV, La Haye 1731, pp. 206 - 257. Vergelijk G. Nuchelmans, *Late scholastic and humanist theories of the proposition*, Amsterdam [etc.], 1980, p. 200.

²² Burgersdijk over methode en gezag van oudere schrijvers: zie appendix III.

²³ Zie E.G. Ruestow, op. cit. pp. 15-33.

componenten van de natuurlijke zijnden. Wat stof is kan men volgens Burgersdijk het beste leren door middel van Aristoteles' analogie van de stof met het materiaal waaruit een beeld gemaakt is. Stof is een loutere potentialiteit, dat wil zeggen, een pure mogelijkheid om iets te worden doordat er van buiten een bepaalde structuur aan wordt toegekend. In de aristotelische traditie wordt de materie dus niet gezien als uitgebreidheid of een geheel dat opgebouwd is uit atomen.

De vorm is een bepaalde, wezenlijke structuur die kenmerkend is voor de individuen van een bepaalde soort. Door deze vorm onderscheiden bijvoorbeeld de sterren zich van vulkanen en magneten. Vanuit deze vorm moet men de gedragingen van de verschillende natuurlijke zijnden verklaren. Herhaaldelijk deed Burgersdijk een beroep op de ervaring om het bestaan van zo'n vorm geloofwaardig te maken: als er alleen materie is, waarom verschilt dan een ster van een vulkaan?

Vindt men over het algemeen in Burgersdijks natuurkunde weinig terug van de ontdekkingen en resultaten van de zeventiende eeuw, in de astronomie is dat anders. Hij maakte, net als Aristoteles, een onderscheid tussen het onder- en het bovenmaanse. In de hemelsferen zouden zich de hemellichamen in een volmaakte cirkel eeuwig voortbewegen. In tegenstelling tot op aarde zou hier geen ontstaan en vergaan zijn, zodat het aantal sterren vaststond. Burgersdijk deed echter de meetkundige hulpmiddelen die men in de traditie gebruikt had om het ptolemeïsche wereldbeeld te redden als een puur verzinsel af. Verder meende hij dat het aantal hemellichamen niet onveranderlijk was: 'Recente observaties van astronomen hebben het onmogelijk gemaakt nog langer het ontstaan en vergaan van sterren en planeten te ontkennen.'

Tevens aanvaardde hij de mogelijkheid van het Copernicaanse wereldbeeld: 'Het is waarschijnlijk dat de vaste sterren geheel en al onbeweeglijk zijn, of, als zij volgens de theorie van Ptolemaeus bewegen, wat de traditionele opvatting is, dan bewegen zij door de beweging van hun sfeer. (...) Het is niet zo gemakkelijk te bepalen of de hypothese van Ptolemaeus dat alleen de aarde onbeweeglijk is, dan wel de hypothese van Copernicus volgens welke de aarde met een dagelijkse en jaarlijkse beweging beweegt en de vaste sterren met de zon samen in rust zijn, juist is. Voor beide standpunten zijn dwingende argumenten. Welnu, met voorbijgaan van de andere argumenten is daarvan het oordeel van Philippus van Lansbergen het meest

dwingend. Als een dagelijkse beweging aan de sterren wordt toegekend en niet aan de aarde, dan zou Saturnus in een ogenblik van vijf minuten meer dan 900 Duitse mijlen moeten afleggen en de vaste sterren meer dan 643.000. Niemand zal gemakkelijk erkennen dat dit mogelijk is.²⁴

Burgersdijk achtte dus Copernicus' hypothese mogelijk dat de aarde om de zon draait. Zouden dag en nacht door de dagelijkse beweging van de sterren veroorzaakt zijn, dan zou gezien de afstand van de sterren tot de aarde hun beweging onvoorstelbaar groot zijn.

*Aristotelisme en cartesianisme*²⁵

De contacten van de grote Franse wijsgeer René Descartes met Leiden zijn al oud en dateren uit het begin van zijn verblijf in de Nederlanden. Op 27 juni 1630 werd hij door Burgersdijk ingeschreven aan de Leidse universiteit en verbleef hij regelmatig op het kasteel Endegeest. In 1637 verscheen in Leiden zijn *Discours de la méthode*.

Onder de hoogleraren had Descartes aan aantal goede bekenden. De belangrijkste van hen was Adriaan Heereboord (1614-1661), hoogleraar in de logica. In zijn inaugurele rede stelde deze twee soorten wijsgeren tegenover elkaar: zij die de natuur beschreven, zoals Aristoteles, en zij die zich alleen op opvattingen van anderen daarover richtten, zoals de aristotelici. Deze laatste groep was gevaarlijk voor de theologie want zij stelden de Here Aristoteles naast de Here God. Hoewel op onze universiteiten de religie gezuiverd is, heerst daar nog wel de paapse filosofie van Suarez! Heereboord bepleitte de cartesiaanse filosofie zonder deze overigens in alles te volgen. Hij bleef in sommige opzichten een aanhanger van Francis Bacon.

Vanaf 1644 laat Heereboord allerlei disputaties houden waarin cartesiaanse opvattingen worden verdedigd zoals de twijfel-reflectie (het *cogito*), het ontologische godsbewijs en de scheiding tussen filosofie en theologie. Het conflict ontstaat als Adam Stuart (1591-1654), een orthodoxe aristoteliaan, benoemd wordt als tweede hoogleraar filosofie. Tijdens een promotieplechtigheid op 18 september 1646

²⁴ Zie Burgersdijks *Collegium physicum*, pp. 110, 112 - 113. Zie ook E.G. Ruestow, op. cit., pp. 30 - 32.

²⁵ Zie Th. McGahagan, *Cartesianism in the Netherlands*, Pennsylvania 1976, en Th. Verbeek, *La querelle d'Utrecht*, textes établis, traduits et annotés, Paris 1988.

protesteerde de theoloog Jacob Trigland (1583-1654) luidkeels tegen de stelling dat 'twijfel het begin is van een zekere filosofie', want deze twijfel leidde tot scepticisme. Als resultaat van het hierna ontstane tumult stelde de senaat de filosofie van Aristoteles verplicht. De cartesianen reageerden hierop door te zeggen dat Descartes' denkbeelden niet principieel met die van Aristoteles in strijd waren. Op 27 maart 1647 liet Trigland de stelling verdedigen dat de voorstelling van God als kwade geest en een bedrieger in strijd was met het calvinistische geloof, want de heilige geest verzekert ons altijd van Gods bestaan. De tegenstanders van Descartes vonden nog een reden om hem als een ketter te beschouwen, want de nadruk die hij legde op de vrijheid van de wil zou betekenen dat de mens zelf zonder de goddelijke genade in staat was het heil te bereiken.

Als reactie op deze beschuldiging schreef Descartes een brief aan de curatoren, wendde zich tot de Franse gezant en indirect tot de stadhouder. De curatoren beslisten dat Descartes noch in positieve noch in negatieve zin genoemd mocht worden. Uit de tekst van het decreet blijkt al dat de curatoren in het conflict inhoudelijk weinig geïnteresseerd waren, maar bang waren dat een voortduren van de onrust de studentenaantallen negatief zou beïnvloeden. Het cartesianisme bleef echter aanhangers vinden in de Leidse universiteit.

APPENDICES

1. *Het leven van Franco Petri Burgersdijk*

Hij is geboren op 3 mei 1590 in De Lier, een dorp in Delfland, op twee mijlen afstand van de stad Delft. Zijn vader heette Petrus, niet een geleerd man, maar toch niet geheel onbekend met het Latijn. Zijn moeder heette Catharina, een dochter van Clara, de zuster van heer Hugo Blotius, de bibliothecaris van keizer Rudolf II. Toen hij veertien jaar oud was zond zijn vader hem, op aansporen van de eerwaarde, zeer geleerde heer Arnoldus Corneliuszoon [van der Linden], een zeer gelovig man, predikant in de kerk van Delft, een verwant, die het talent en de aard van de zoon zeer geschikt achtte voor de studie der letteren, naar Amersfoort, om daar letteren te studeren bij Johannes Gesselius, een in die tijd beroemd rector van het gymnasium. Hier leerde hij in twee jaar de grammaticale regels van het Latijn en Grieks alsmede de beginselen van de dialectica en van de retorica. Na deze twee jaar stapte hij over naar het gymnasium van Delft, en daar leerde hij eerst van Jacobus Lassonius, daarna van Daniel Plancius, zeer geleerde mannen en ervaren om de jeugd te onderrichten, preciezer het Latijn en Grieks en de vakken van het Organon. In al deze vakken maakte hij zulke vorderingen, vooral in de logica, dat hij, toen hij vier jaren bij deze leraren had doorgebracht en nadat hij enkele maanden de openbare colleges van de hoogleraren te Leiden had gevolgd, aan anderen de logica begon uit te leggen en disputeren en andere oefeningen in de wijsbegeerte privé te organiseren. Hoewel hij zich en zijn studies aan de theologie had gewijd, werd hij toch zo door de wijsbegeerte gegrepen en had hij daarin reeds zo'n voortgang gemaakt dat hij door de geleerdste mensen waardig werd geacht de titel *magister in de artes* en *doctor in de*

wijsbegeerte te ontvangen. En zeker zou hij van deze waardigheid niet verstoken zijn geweest indien hij zijn belofte aan hen onder wier gezag hij stond, had kunnen waarmaken. In de wijsbegeerte (p. 341) volgde hij vooral de colleges van Gilbertus Jacchaeus, voor het Grieks Daniel Heinsius, voor de Romeinse geschiedenis Dominicus Badius en Petrus Cunaeus, in de theologie Johannes Polyander, stellig zeer roemrijke mannen en in hun vak zeer voortreffelijk. Toen hij zijn moederuniversiteit na vier jaar had verlaten, vertrok hij naar Frankrijk, met het plan om via Duitsland terug te keren en met het doel om buitenlandse universiteiten te bezoeken en niet alleen de taal van elk van beide volkeren te leren maar zich ook de ontwikkeling en levenswijsheid die bij een voornaam man past door de buitenlandse reis te verwerven. Allereerst koos hij te Saumur vaste verblijfplaats, en nadat hij daar onder de studenten theologie naam had gemaakt, werd hem in de zesde maand van zijn buitenlandse reis een ordinariaat in de wijsbegeerte dat toen juist vacant was, door de hooggeschatte Philippe Duplessis-Mornay en de voltallige senaat van de universiteit van Saumur opgedragen. Hij doceerde hier vijf jaar wijsbegeerte; onderwijl onderbrak hij zijn studie theologie niet, maar volgde intensief de colleges theologie van Franciscus Gomarus en, na diens vertrek, van Johannes Camero, zijn collega's. Toen hij ook tot een zesde jaar aan de universiteit verplicht zou zijn, vroeg hij, daartoe aangespoord door vrienden, aan Duplessis-Mornay en de senaat van de universiteit verlof voor de rest van het jaar om in die tijd naar zijn vaderland terug te kunnen keren. Daar kon zijn moederuniversiteit zijn inzet om wijsbegeerte te doceren gebruiken omdat deze universiteit in die tijd twee hoogleraren uit die faculteit had verloren. Duplessis en de senaat van de universiteit verzetten zich eerst en trachtten hem, toen hij wilde vertrekken, voor altijd aan hun universiteit te binden door hem hoop op zeer eervolle werkomstandigheden te geven. Toen zij zagen dat dit alles tevergeefs was en dat hij niet één jaar langer, ondanks hun recht daarop, vastgehouden kon worden, willigden zij zijn verzoek in en lieten hem gaan met een eervol getuigenschrift over levenswandel, geleerdheid en het trouw vervullen van het hoogleraarschap, zelfs met die garantie dat hij, als hij wilde, binnen één jaar naar Saumur kon terugkeren om zijn oude (p. 342) beroep en plaats op te nemen. Toen hij in zijn vaderland was teruggekeerd werd hem eerst het hoogleraarschap in de logica, daarna ook dat in de ethiek door de curatoren van de universiteit opgedragen.

Deze woorden geschiedde te Saumur het jaer 1614, na een lange reis van 16 maanden.

Hij heeft geschreven: *Schets van natuurlijke wijsbegeerte; Schets van ethiek.* Weldra zal hij publiceren: *Beginselen van de logica, Beginselen van de metafysica* en andere onderwerpen, als hem tijd van leven rest, uit de wijsbegeerte.

Epigram

Hij is het, zie, die met een welsprekende mond de Logica doceert
En die de wetten van Goed en Kwaad voorhoudt;
Hem heeft het kleine De Lier aan de Muzen gegeven; met hem als burger
pocht het trots de Grieken en de Ausoniërs (in de Oudheid een volk in Zuid-
Italië; bedoeld is de Romeinen - B. - K.) te overwinnen.

A.V.

Uit: Johannes Meursius, *Athenae Batavae libri II*, Leiden 1625, pp. 340 - 342

II. *Oprichting van de Idea philosophiae moralis aan de schout, de burgemeesters en raadpensionaris van Delft*

Edelachtbare en wijze mannen, heren schout, burgemeesters en raadpensionaris van de stad Delft.

Edelachtbare en wijze mannen,

Zodra ik van mijn studies een vrucht verwachtte die ook ten algemene nutte zou zijn, vatte ik tegelijk de gedachte op deze U aan te bieden, wat het ook zou zijn dat van mij als eerste zou verschijnen. Vele zwaarwegende redenen bewogen mij hiertoe, omdat ik door het lot van geboorte aan uw wetten ben onderworpen, hebt gij mij door vele, zeer grote weldaden de uwe gemaakt en is al het mijne het uwe. Terwijl ik nauwelijks met de studie ben begonnen, hebt U mij met uw gunst, raad en middelen op bijzondere wijze geholpen. Ik ben onder uw auspiciën naar Frankrijk gegaan om de taal en de zeden van dat volk te leren en tegelijk mijn kennis en levenswijsheden te vergroten. Van een zwaarwegende en eervolle aanbeveling hebt U mij voorzien, zodat mij, terwijl ik nog nauwelijks een voet had gezet aan de Universiteit van Saumur en nog niet bekend was, een hoogleraarschap in de wijsbegeerte

toevertrouwd is door de illustere heer Philippe Duplessis-Mornay en door de zeer roemrijke senaat van deze universiteit die alleen door het gewicht en gezag van uw aanbeveling werden bewogen. In deze stad en aan deze universiteit heb ik vijf jaar doorgebracht zo lang ik namelijk in het onrustige vaderland geen hoop had op een openbaar ambt. Ondertussen studeerde ik de wijsbegeerte samen met de theologie, zodat ik, wanneer ik in het vaderland was teruggekeerd, óf de universiteit, wat ik vooral wenste, of, als dit niet mogelijk was, de kerk, met enige vrucht kon dienen. De zaak geschiedde overeenkomstig mijn verlangen, maar niet zonder dat u hebt bemerkt, wat een aanbeveling gedaan uit de openbare naam van uw stad bij de edele en edelachtbare curatoren van deze universiteit vermocht. Ik heb deze weldaden zo groot geoordeeld dat ik, omdat ik eraan wanhoopte ze te vergelden, besloten heb mij van de beschuldiging der ondankbaarheid vrij te houden door hun omvang toe te geven en openlijk te verkondigen. En daarom, toen ik dezer dagen ter wille van jonge mannen, die ik op mij genomen had in privé-ondericht te onderwijzen in de natuurwetenschap, een *Cursus van de natuurwetenschap* liet drukken, herinnerde ik mij mijn belofte en oordeelde het werk - welke waarde het ook heeft - aan U op te moeten dragen, zodat er een openbaar gedenkteken van mijn dankbaarheid jegens U zou zijn. Gij hebt mijn nog onrijpe, ja zelfs groene studies begunstigd. Aanvaardt de eerstelingen met gunstige welwillendheid. Let niet zo zeer op de magerheid van het geschenk als wel op mijne grote toewijding aan u, Edelachtbaren. Laat God het welzijn van U en Uw stad zo lang mogelijk doen voortduren.

Leiden, 10 december 1622, Uw zeer toegewijde *Franco Burgersdijk*

Uit: *Idea philosophiae moralis*

III. Woord vooraf tot het *Collegium physicum*

Aan de studenten wijsbegeerte,

De cursus natuurwetenschap heb ik drie jaar geleden uitgegeven met het doel U te laten weten welke systeem U in acht moet nemen bij het leren van dit edelste en meest uitvoerige gedeelte van de wijsbegeerte en tegelijk opdat degenen die privé mijn leerboek gebruiken, voortdurend stellingen hebben om over te disputeren. Daarom citeer ik niet die bekende oude Griekse, Arabische en Latijnse schrijvers Aphrodisias, Ammonius, Philoponus, Simplicius, Themistius, Avicenna, Averroes, Boethius, Thomas enzovoort, die sinds de Oudheid gezag hebben, maar de leraren uit Coïmbra en verder Zabarella, Pererius, Toletus en andere nieuwe schrijvers, waaruit U de eerste schetsen van de wijsbegeerte pleegt te leren. Hun commentaren zijn uitvoerig en bijna zonder systeem, als van lieden, die de gewoonte hebben om, nadat Aristoteles hun vluchtig is uitgelegd, al het mogelijke bij zijn tekst aan te voeren om erover te disputeren. Uit deze heb ik de disputaties gekozen die tot de fysica behoren, en degene waarvan ik dacht dat zij met de aard van deze wetenschap het best overeenkwamen, heb ik methodisch geordend. Herhaaldelijk heb ik ze verweven met definities, het liefst met die van Aristoteles, waar de aard van de methode dit vereiste. Ik twijfel niet of de studenten in de wijsbegeerte zullen, als ze de definities en geschilpunten van de natuurkunde volgens deze methode hebben bekeken, een groot voordeel van hun studie hebben. Het nuttigst in de studie is systematiek, zowel om dingen nauwgezet te leren als om ze getrouw te onthouden. En zoals het resultaat van systematische studie stevige kennis is, zo kunnen zij die zonder doel en methode studeren nauwelijks verder dan de oppervlakte gevormd worden,

'alsof zij raven nalopen met een scherf en leem'.

Aangezien ik weet dat U mij voor dit en andere werken dankbaar bent, heb ik, toen de drukker een nieuwe druk voorbereidde, deze cursus in het voorbijgaan verbeterd. Geniet zo veel van deze arbeid van mij, totdat het mij gezien mijn verplichtingen mogelijk is de natuurwetenschap en andere delen van de wijsbegeerte met uitvoeriger leerboeken te verlichten.

CATALOGUS

1. Portret van Franco Petri Burgersdijk. Anoniem. Paneel, 79,5 x 62 cm.

Zie *Icones Leidenses. De portrettenverzameling van de Rijksuniversiteit te Leiden*, Leiden 1977, nr. 78. Het opschrift op de lijst luidt: Franco Petri Burgersdijk nat^s ('geboren') Lierae in Delft. A^o MDXC. Prof. logices A^o MDCXX, ethices A^o MDCXXI, denat^s ('gestorven') MDCXXXV.

Acad. Hist. Museum

2. Portret van F.P. Burgersdijk door J. van de Velde. Kopergravure.

Uit: Johannes Meursius (1579-1639), *Athenae Batavae, sive De urbe Leidensi & Academiâ, virisque claris, qui utramque ingenio suo atque scriptis illustrarunt libri duo*, Lugduni Batavorum, apud Andream Clouquium et Elsevirios, 1625, p. 339. 662 C 10

3. Inschrijving van René Descartes als 'studiosus matheseos' aan de Leidse universiteit op 27 juni 1630.

Uit: *Volumen inscriptionum, sive Catalogus studiosorum Academiae Leijdensis* 2: 1618-1631, p. 339. ASF 8

4. Portret van Pieter Burgersdijk (1623-1691), zoon van Franco Petri door Ferdinand Bol (1616-1680). Doek, 109,5 x 91,5 cm. Stedelijk Museum De Lakenhal (foto)

5. Portret van René Descartes door Gérard Edelinck. Kopergravure naar het schilderij van Frans Hals.

Uit: [Adrien Baillet], *La vie de monsieur Des-Cartes*. Première partie, Paris, chez Daniel Horthemels, 1691. 568 C 10

6. *Institutionum logicarum libri duo* ('Twee boeken van de beginselen van de logica'), Cantabrigiae, ex officina Rogeri Daniel, 1644. 611 G 23:1

Met lofdichten van onder anderen Daniel Heinsius (1580-1655) en Gerard Joannes Vossius (1577-1649). Edities: Leiden 1626, 1634, 1645; Cambridge 1637, 1644, 1647, 1651, 1660, 1666, 1668, 1680; Amsterdam 1653, 1660, 1685.

7. *Institutionum logicarum synopsis, sive Rudimenta logica* ('Samenvatting van de beginselen van de logica, of Logische hoofdlijnen'), Cantabrigiae, apud Joann. Field, 1668. 189 F 31:2

Edities: Leiden 1632, 1645; Cambridge 1637, 1644, 1666, 1668; Amsterdam 1659, 1685; Harderwijk 1646.

8. Adriaan Heereboord, *'EPMHNEIA logica, seu Synopseos logicae Burgers-dicianae explicatio. Ed. nova accurata. Accedit ejusdem authoris Praxis logica*, Cantabrigiae, ex officina Joan. Hayes, 1680. 180 F 17:2

Edities: Leiden 1654; Cambridge 1651, '1562' (1652, of 1662?), 1658, 1663, 1670, 1676, 1680.

9. *Idea philosophiae moralis, sive Compendiosa institutio. Ed. postrema, multis in locis emendata* ('Schets van de ethiek'), Lugd. Batavor., ex officinâ Elzeviriana, 1644. 191 F 7

Edities: Leiden 1623, 1629, 1635, 1640, 1644; Oxford 1631, 1637, 1644, 1654, 1667.

10. *Idea oeconomicae et politicae doctrinae. Opus posthumum*, Lugd. Batavorum, apud Adrianum Wijngarden, 1649. 320 G 4:1

Edities: Leiden 1644, 1649, 1657.

11. *Idea politica. Cum annotationibus Georgii Hornii*, Lugd. Batav., apud Felicem Lopez de Haro, 1668. 179 H 53

Met door G. Wingerdorp gegraveerde titelpagina. Georgius Hornius (1620-1670) was hoogleraar te Leiden in de geschiedenis en de geografie. Edities: Leiden 1668, 1688.

12. *Idea philosophiae naturalis, sive Methodus definitionum et controversiarum physicarum*. Ed. novissima, Amstelodami, apud Joannem Janssonium, 1657.

487 G 19:3

Edities: Leiden 1622, 1627, 1635, 1640, 1645, 1652; Amsterdam 1649, 1657; Utrecht 1652.

13. *Collegium physicum disputationibus XXXII absolutum*. Ed. secunda, auctoris manu aucta, Lugd. Batavorum, ex officinâ Elzeviriorum, 1642.

315 H 8:1

Edities: Leiden 1632, 1637, 1642, 1650; Cambridge 1650³; Oxford 1664⁴.

14. *Institutionum metaphysicarum libri II. Opus posthumum*. Ed. ultima, longè emendatior, Lugduni Batavorum, ex officina Davidis Lopez de Haro, 1654.

611 G 30

Voorwoord van Heereboord. Edities: Leiden 1640, 1642, 1647, 1651, 1654; z.pl. (Engeland) 1651; Londen 1653, 1671; Den Haag 1657; Oxford 1675.

15. Marcus Mamuchet, *Disputatio physica septima de coelo. Sub praesidio Franconis Burgersdicii* ("Zevende natuurwetenschappelijke disputatie over de hemel"), Lugd. Batavorum, ex officina Bonaventurae et Abrahami Elzevir, 1627.

236 A 11:35

16. Simon Stevin, *Dialectike, ofte Bewysconst*, Leyden, by Christoffel Plantijn, 1585.

Bijzondere Gedrukte Werken

Edities: Leiden 1585; Rotterdam 1621.

17. *Monitio logica, or An abstract and translaion [sic!] of Burgersdicius his Logick*. By a person of quality, London, printed for Ric. Cumberland, 1697.

191 D 5

Engelse vertaling van de *Institutiones logicae*. Edities: Londen 1697, 1701.

18. *Institutio logica, dat is Reden-konstigh onder-wys be-ghreepen in twee boeken. En nu ten besten van alle lief-hebbers in Neder-duitsch ver-taalt*, Amsterdam, ghedruckt by Nicolaes van Ravesteijn, voor Gerrit Willemsz, 1646. 611 G 29:1

Edities: Amsterdam 1646, 1658.

19. *Kort be-ghrijp van 't reden-konstigh onder-wys, oft Reden-konstigh ruigh-be-werp*, Aemstelredam, voor Gerrit Willemsz, 1646. 1193 F 43

Woordenlijst Latijn / Nederlands achterin. Edities: Amsterdam 1646, 1648, 1658

20. *Idea physica. Dat is: Ont-werp der natuurlyke wys-gheerte, oft Beleedt van de uit-beeldingen en ghe-schillen der natuur-weet*, Amsterdam, voor Johannes Troöst, 1648. 2001 E 3:1

Samengebonden met: *Institutio Metaphysica. Dat is: Onderwys der Over-natuur-weet. In twee boeken be-ghreepen en uit-ghe-gheeven na de doódt van Frank Burghers-dyk, en nu vertaalt door A.L. Kók*. Amsterdam, voor Johannes Troöst, 1649. Kók heeft ook de *Idea philosophiae naturalis* vertaald.

21. Portret van Francis Bacon (1561-1626). Anoniem. Kopergravure.

Uit: F. Bacon, *De dignitate et augmentis scientiarum libri IX. Ed. nova*, Lugd. Batav., apud Franciscum Moyardum et Adrianum Wijngaerde, 1643. 315 H 10

22. Johannes Sleidanus (1507-1556), *De statu religionis et rei publicae Carolo V Caesare commentarii*, [Argentorati, Wendelinus Rihelius,] 1555. Bibl. Thys. 231

23. Franciscus Suarez (1548-1617), *Metaphysicarum disputationum in quibus universa naturalis theologia traditur tomi duo*, Moguntiae, Balthasarus Lippius, 1605. 562 A 13

24. Academiegebouw.

Uit: J.J. Orlers, *Beschrijvinge der stad Leyden*, Leyden, by Henrick Haestens, Jan Orlers ende Jan Maire, 1614, p. 218. 458 B 24

25. Gisbertus Voetius, *Exercitia et bibliotheca studiosi theologi. Ed. secunda, priore auctior & emendatior*, Ultrajecti, ex officina Johannis à Waesberge, 1651.

511 G 4

26. Portret van Gisbertus Voetius aetatis LIX a° 1647. Anoniem. Kopergravure.

Met vierregelig Latijns gedicht door Anna Maria van Schurman. Uit: G. Voetius, *Selectarum disputationum theologicarum pars prima*, Ultrajecti, apud Joannem à Waesberge, 1648. 504 D 11

27. Gisbertus Voetius, *Thersites heautontimoroumenos, hoc est Remonstrantium hyperaspistes* ('Thersites, de zelfkweller, dat wil zeggen De beschermer van de remonstranten'), Ultrajecti, ex officinâ Abrahami ab Herwiick et Hermanni Ribbii, 1635. 1213 H 11:2

28. Johannes de Sacro Bosco, *Sphaera* ('De wereldbol'), *Sic recensita, ut et Latinitas et methodus emendata sit, multaque addita. Operâ et studio Franconis Burgersdicii*, Lugduni Batavorum, ex officina Bonaventurae et Abrahami Elzevir, 1647. 191 D 23

Editions: Leiden 1626, 1639, 1647, 1656.

29. Walter J. Ong, *Ramus. Method and the decay of dialogue. From the art of discourse to the art of reason*, Cambridge (Mass.) 1958. Studiezaal Wijsbegeerte

30. Aristoteles, *Organon, hoc est Libri omnes ad logicam pertinentes. Graecè et Latine. Jul. Pacius recensuit*, Morgii, Guillelmus Laimarius, 1584. 1365 C 37

31. Descartes, *Le monde, ou Le traité de la lumière et des autres principaux objets des sens. Avec un discours de l'action des corps et un autre des fièvres, composez selon les principes du même auteur*, Paris, chez Michel Bobin et Nicolas le Gras, 1664. 634 G 25

Uit de bibliotheek van Isaac Vossius.

32. *Quadrans muralis, sive Tichonicus* ('Muurkwadrant, of kwadrant van Tycho').

Uit: Tycho Brahe, *Astronomiae instauratae mechanica* ('Mechanica van de nieuwe astronomie'),
Wandesburgi 1598. 1371 B 20 (foto)

33. Schematische voorstelling van het ptolemeïsche wereldbeeld.

Uit: E.J. Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld*, Amsterdam 1980⁴ (1950). 1936 C 6

34. Galileo Galilei, *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno à due nuove scienze attenenti alla mecanica & i movimenti locali*, Leida, appreso gli Elsevirii, 1638. 1413 E 29

Uit de bibliotheek van Isaac Vossius.

35. *Collegium physicum, disputationibus XXXII absolutum totam naturalem philosophiam compendiose proponens. Ed. secunda, auctoris manu aucta*, Lugd. Batavorum, ex officina Elzeviriorum, 1637. 188 H 7:2

Een tweede exemplaar.

36. Portret van Adriaan Heereboord (1614-1661), aetatis XXXIII., 1647 door Jonas Suijderhoef. Kopergravure naar P. Dubordieu. Acad. Hist. Mus. BN 603

Met zesregelig Latijns gedicht door Henricus Bruno.

37. *Institutionum metaphysicarum lib. II. Opus posthumum. Ed. ultima, longè emendatior*, Oxon., typis H. Hall, impensis Ric. Davis, 1675. 187 H 34

Inleiding door Adriaan Heereboord.

38. Franciscus Nysius, *Disputatio philosophica de metaphysicae constitutione. Sub praesidio Adriani Heereboord*, Lugduni Batavorum, apud Johannem Elsevirium, 1659. 236 A 16:11

Grafschrift van F.P. Burgersdijk in de Pieterskerk te Leiden. De steen nr. 28 bevindt zich in de noordelijke kooromgang, zie K.J.F.C. Kneppelhout van Sterkenburg, *De gedenkteeken in de Pieters-kerk te Leyden*, Leiden 1864, p. 51, nr. 242.